

БЪЛГАРСКА ЕЗИКОВА ИСТОРИЯ ОТ ЮЖНИТЕ РОДОПИ. ИСТОРИЧЕСКА АНТРОПОНИМИЯ И ДИАЛЕКТНИ ОСОБЕНОСТИ ОТ ГОВОРА НА С. ЧАЛЪБА (ГРЦ. ΣΜΙΓΑΔΑ), ГЮМЮРДЖИНСКО

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

g_mitrinov@abv.bg

Все още южнородопските български говори в Гюмюрджинско са слабо проучени. Не се знае много и за историята на старите местни села с българоезично население. В публикацията се представят исторически и антропонимни данни за с. Чалъба (грц. Σμίδα), Гюмюрджинско. Според тях през XVI в. населението му е изцяло българско, християнско. Анализирана е историческата антропонимия от селото. Това е особено важно за периферни райони на българското езиково землище, каквито са Родопите и Западна Тракия, където е налице асимилация на местното българско население. Голяма част от него е помюсюлманчена, но то запазва родния си български говор. Направена е съпоставка с антропонимен материал от други райони на Западна Тракия и Южните Родопи по данни от XVI в. Така се възстановява антропонимната картина на българското население в този край на българското езиково землище. Разгледани са по-важни особености на местния български говор.

Ключови думи: история на българския език; историческа антропонимия; българска диалектология; Югоизточни Родопи; родопски говори

ON THE HISTORY OF THE BULGARIAN LANGUAGE IN THE SOUTHERN RHODOPES. HISTORICAL ANTHROPONYMY OF THE VILLAGE OF CHALABA (GR. ΣΜΙΓΑΔΑ), KOMOTINI REGION, AND ITS DIALECT FEATURES

GEORGI MITRINOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

g_mitrinov@abv.bg

The Bulgarian Southern Rhodope dialects spoken in the region of Komotini (Greece) have not yet been properly studied. Not much is known about the history of the old local Bulgarian-speaking villages. This article presents historical and anthroponymic data from the village of Chalaba (Greek: Smigada) in the Komotini region, Greece. According to these data, its population was exclusively Bulgarian Christian in the 16th century. The

paper provides an analysis of the historical anthroponymy of the village. Such a study is particularly important with a view to the peripheral regions of the Bulgarian linguistic area, such as the Rhodopes and Western Thrace, whose local Bulgarian population was assimilated after a large part of it had been forced to adopt the Muslim faith. The comparison with 16th-century anthroponymic data from other regions of Western Thrace and the Southern Rhodopes, provided in the article, helps to reconstruct the anthroponymic picture of the Bulgarian population in this part of the Bulgarian linguistic territory. In addition, the paper presents the main features of the local Bulgarian dialect.

Keywords: history of the Bulgarian language; historical anthroponymy; Bulgarian dialectology; Southeastern Rhodopes; Rhodope dialects.

За съжаление, твърде малко е писано за българоезичното мюсюлманско население в Южните Родопи (днес в гръцка територия). Липсват проучвания, посветени на неговия език, бит, на историческото му минало. Оскъдни са публикациите по темата, които се основават на теренни проучвания (Кирил/Kiril 1960; Митринов/Mitrinov 2012; Митринов/Mitrinov 2015; Митринов/Mitrinov 2019 и др.). Настоящата публикация представя данни за българското минало на днешното българоезично мюсюлманско население на едно от старите села в Южните Родопи. Разгледана е историческа антропонимия, описани са особености на местния български говор.

Село Чалъба/Чалабу/Челеби, Гюмюрджинско (грц. Σμυαδα), е разположено на високо плато, непосредствено под граничния връх Фантарос – 976 м, на българо-гръцката граница. През селото, или по-точно покрай него, от северната му страна, минава пътят от средищното с. Хеметли (грц. Ορυανη) през с. Мусаджик (грц. Μυρτιοκη) за селата Хебилево (грц. Χλοη) и Мехринос (грц. Κεχρος). Намира се в близост до границата с България и до известната сред местното българоезично мюсюлманско население „Авренска порта“, т.е. до мястото, където прокараният от българските власти през 40-те години на XX в. път Крумовград – Аврен – Дедеагач (грц. Αλεξανδρουπολη) прекосява днешната българо-гръцка граница. От него има черни пътища на юг и югозапад за българоезичните мюсюлмански села Ешек дере (грц. Εσοχη) и Къзлар (грц. Ραγαδα), както и до местността Алан тепе, където всяко лято се прави голям събор, посещаван от множество мюсюлмани от близки и по-отдалечени села в Гюмюрджинско. Друг черен път в северо-западна посока се изкачва към високия връх на границата и минава в непосредствена близост под него, за да се отправи към с. Кезерен (грц. Κυμη).

Село Чалъба/Чалабу/Челеби е със стара история. В османски дефтер от 1570 г. то е отбелязано към каза Диметока с името Челеби яйласъ. В селото има 65 домакинства и 24 неженени мъже, като е допълнено, че населението е рая и е дошло отвън. Общата му численост е около 350 души (Христов/Hristozov 2017: 132). В друг османски данъчен регистър от 1568–1569 г. селото е включено с 37 християнски и едва 2 мюсюлмански домакинства (ТДИМ/TDIM 2008: 468).

В османски документ за облагане на селища с данък зияде-и джизие (добавка към поголовен паричен данък джизие, събиран от немюсюлманско население) и авариз (извънреден данък) от 09.03.1614 г. в каза Диметока (Димотика) е отбелязано с. Челеби яйласъ с 15 ханета (домакинства); ханета в ечемик – 5 (ТИБИ/ТІВІ 1986: 190). Според преводачите на документа става въпрос за днешното с. Смигада (Челеби), Гюмюрджинско, като името е изписвано от тях в облици Змигада и Змигади. В друг списък на селищата и домакинствата от Димотишко, облагани с данък джизие, датиран от 10.01.1635 г., е включено с. Челеби яйлан, като е пояснено, че данъкът се взема от мютевелиите (управителите на вакъфски имоти) (ТИБИ/ТІВІ 1986: 373). Същите сведения за селото са представени в изследването на Ел. Грозданова „Българската народност през XVII век. Демографска картина“ (Грозданова/Grozdanova 1989: 475). Така по данни от османски документи то е съществувало като християнско, подобно на други днешни българоезични мюсюлмански села от Югоизточните Родопи. Родопският диалект на местното население, запазил ред архаични особености на българския език, старинните обичаи и други елементи от духовната му култура по безспорен начин показват, че то е българско.

За християнското му минало има и други езикови свидетелства, например в местната топонимия. В землището на селото са засвидетелствани два топонима *Кàурско грòбийе*. Едната местност е на около 1 км в северозападна посока, в близост до пътя за с. Хеметли (грц. Ορυανη). Днес това са вече изоставени обработваеми площи. Другата е по-отдалечена, на около 1,5 км и е в посока към граничния връх Фантарос, пак на северозапад. Старите хора помнят, че на самия връх, доста отдалечен от селото и със стръмни склонове към платото, на което е разположено то, някога е имало *каля* (крепост). За съжаление, патриарх Кирил не включва в своето изследване за българските мохамедански/мюсюлмански села в Южните Родопи данни за с. Чальба/Чалабу/Челеби, както и за повечето такива села в източната планинска част на Гюмюрджинско (Кирил/Kiril 1960).

Изключителен интерес представляват данните за с. Чалабу на френския геолог, картограф и пътешественик Огюст Викенел от първата половина на XIX в. От 20.05.1847 до 02.01.1848 г. Викенел, изпълнявайки мисия на мисията на народната просвета на Франция, пътува и проучва Източна и Западна Тракия и Родопите, „Рило-Родопския масив и свързаните с него равнини“. През 1855 г. започва печатането на голямото му съчинение „Пътуване в Европейска Турция“ с атлас, включващ 34 карти. След неговата смърт (08.02.1869 г.) е отпечатан вторият том (Дерибеев/Deribeev 1983: 232). Много важни за родопската история са данните за селата, които е посетил Викенел, защото наблюденията му възстановяват тогавашната етническа и етнографска картина в района. Интерес представляват описаните маршрути, по които е минал пътешественикът. В глава 13, озаглавена „Пъ-

туване от Фере до Хаскьой“ (с. 273–279), той описва отделните преходи по пътя, отбелязани с цифрова номерация. Маршрут № 211 включва данни за прехода от Меркоз (дн. с. Мехрикос, грц. Κεχρος) до Чалабу (дн. с. Чалъба/Чалабу/Челеби, грц. Σιμυδα). Споменава следните селища по маршрута: „Мусаджик; Чалабу – българско село, съставено от пръснати къщи в една затревена долина“ (с. 255). Сведенията показват, че в средата на XIX в. Чалабу все още е българско християнско село (О. Викенел назовава български селата, населени с българи християни). Подобна е характеристиката и на с. Аврен (дн. с. Аврен, Крумовградско) в следващия маршрут № 212, включващ данни за пътуването между селата Чалабу и Аврен: „Разстоянието се изминава за 2 часа и 45 минути с товарен и 2 часа и 15 минути с ездитен кон. Аврен – българско село“ (с. 255). В предишен маршрут от пътуването (№ 210) с направление от Шапчи (дн. грц. Σαλες) до Меркоз (дн. с. Мехрикос, грц. Κεχρος) селата Балдиран (дн. грц. Νεα Σαντα) и Меркоз са отбелязани като мюсюлмански. Още по-интересни са данните за други села по пътя от Доганхисар (дн. грц. Αισυμη) до Шапчи: Кирка (дн. грц. Κιρκη) – българско село, Калайджи дере (дн. грц. Κασιτιερες) – българско село, Шапчи – село, обитавано от българи и мюсюлмани (с. 255). Като български са определени и селата Домуздере (дн. грц. Νιψα) и Доганхисар, по прехода от Фере (дн. грц. Φερες) до Доганхисар – маршрут № 208 (с. 254). В случая едва ли става въпрос за грешка на автора. Но пък възниква въпросът: какво се е случило с местното християнско население на с. Чалабу, та през 90-те години на века то вече е българско мюсюлманско, а не християнско? През този период не са засвидетелствани масови помюсюлманчвания в района на Югоизточните Родопи. В една статистика за населението от Македония и Одринско по данни от 1873 г., публикувана под заглавие „Етнография на вилаетите Адрианопол, Монастир и Салоники“ от редакцията на в-к „Курьер д’Ориент“ през 1878 г., е отбелязано с. Чалава в каза Демотика с 22 домакинства и 54 жители мюсюлмани (Статистика/Statistika 1985: 61). Л. Милетич – по данни от началото на XX в. – споменава в своя статистика с. Чалабли, Гюмюрджинска каза, като населено с помаци (Милетич/Miletich 1918: 295). Такива са данните и в статистиката на Т. Карайовов за Одринския вилает. В раздела за селищата в Гюмюрджинска каза – по данни от османските регистри от началото на XX в. – под № 222 е отбелязано с. Челебикьой, като в скоби е пояснено: (Чалъбаа – нахия Куран Джедид 10 ч., 85 мб – мохамедани българи). Цифрите означават, че селището е отдалечено на 10 часа път от казалийския център и включва 85 български мохамедански къщи (Карайовов/Karayovov 1903: 175). Други исторически данни за селото засега не са открити, което не дава възможност да се обяснят фактите, отбелязани в изследването на пътешественика Огюст Викенел. Можем само да съжаляваме, че досега българоезичните мюсюлмански села в Южните Родопи не са били изследвани от български учени етнографи, езиковеди, фолклористи, когато е имало възможност. Така е пропуснато да се съберат

ценни сведения за миналото на това безспорно българско по етнографски и езикови особености население.

Интерес представлява антропонимната картина на с. Челеби яйласи от 1568–1569 г. В публикувания османски данъчен опис е споменато, че селото спада към [казата] Диметока. А под линия е добавено, че то не е идентифицирано от изследователите! Както бе споменато по-горе, списъкът на населението в османския данъчен регистър от 1568–1569 г. включва едва две мюсюлмански домакинства и 37 християнски: Хизи Дурмуш, чифт; Перване Али, чифт; Йорги Тодор; Стоян Петко; Петко Стоян; Пано Ильо (Илко); Йорги Стоян; Райко Павел; Тодор Павел; Станко (Стайко) Павел; Йорги Стоян; Пело Стайко; Мавро Йорги; Алпован (Алтован) Яни; Костин (Костен) Илко; Пело Петко; Кирьо Илко; Петко Пело; Конд (Курд) Пело; Груд (Грвуд) Стане (Стае); Диман Степан; Пецо (Неджо) Стоян; Стайко Степан; Димо Стоян; Михо Марко; Коста Марко; Велчо Йорги; Груд Мало (Мато); Христ Димитри; Стамо Груд; Станко Груд; Тодор Стоян; Пело Груд; Пецо Тодор; Йован Димитри; Тодор Мавре (Мавра); Рад Димитри; Йорго Стоян; Петко Йорго.

В данъчния документ за с. Ак бинар от каза Гюмулжина (дн. с. Бял извор, Ардинско) е отбелязано население в селото, което живее в с. Джалаби яйласи, т.е. с. Чалъба (дн. грц. Смигада, ном Родопи) (ТДИМ/ТДИМ 2008: 428–431). В случая в превода на документа е изписано *Гюмулджина* вм. турското *Гюмулджине* или разпространения сред българоезичното местно население облик *Гюмюрджина*: Велчо Димитри, живее в село Джалаби Яйласи, спада към (нахията) Диметока (под линия преводачът го идентифицира като Чалаби Яйласи, ново име Смигади – село, разположено в североизточна посока от Гюмулджина, в близост до с. Хаджи виран); Русе Тодор – също (т.е. в с. Джалаби Яйласи); Сивин Гьорги – също; Перку (?) Приселица – също; Йован Тодор – също.

Антропонимна характеристика

Най-голяма е групата на антропонимите, свързани с християнството (23 антропонима с варианти). С по-широка употреба са антропонимите Тодор 2 (ЛИ – лично име), 4 (При – презиме) = 6; Йорги 3 (ЛИ), 2 (При) = 5; Димитри 4 (При); Пело 2 (ЛИ), 2 (При) = 4 – от Петър или Петко и *-ло* (Займов/Zaimov 1988; Илчев/Pchev 1969); Павел 3 (При); Марко 2 (При); Степан 2 (При). Първите три антропонима са с най-широка употреба в списъците на християнското население от селищата в Западна Тракия – по данни от османските данъчни регистри от средата на XVI в. (Митринов/Mitrinov 2021: 165). Списъкът включва съкратени форми на лични имена: Димо, Кирьо, Коста, Михо, Пано, Христ; Яни (При), производно от грц. Йоан, XV в. (Займов/Zaimov 1988), разновидност на Яне от грц. Ιάννης от Ιωάννης (Илчев/Pchev 1969). Наред с антропонима Гьорги (При) са засвидетелствани и

облици Йорги 3 (ЛИ), 2 (ПрИ) = 5; Йорго (ЛИ), (ПрИ) = 2. Подобно разнообразие се среща и при антропонима Димитри, представен със съкратени форми Диман и Димо.

Откриват се недобре разчетени от преводача антропоними: Ильо (Илко) (ПрИ) – Ильо съкратено от Илия; Илко – ум. от Ило, скъсено от Илия или Сто-ил, Бож-ил и др. или скъсено от Сто-илко, Бож-илко и др. (Заимов/Zaimov 1988; Илчев/Ichev 1969); Костин (Костен) (ЛИ) – от Коста, Косто и *-ин*, XV в. и от Коста, Косто и *-ен* (Заимов/Zaimov 1988; Илчев/Ichev 1969).

Някои от недобре разчетените имена са с непрозрачна етимология: Перку (?) (ЛИ) – от Перко ум. от Перо, от Петър или от старинно Перим, XV в. (Заимов/Zaimov 1988; Илчев/Ichev 1969); Конд (Курд) – Конд съкр. от Кондо, от Коно и *-до*, от Ни-ко-ла и *-(в)но* или от Кон-стантин (Заимов/Zaimov 1988).

По-малка е групата на антропонимите от славянския пласт (11), като с най-голяма честота на употреба са антропонимите Стоян 1 (ЛИ), 6 (ПрИ) = 7; Петко 3 (ЛИ), 2 (ПрИ) = 5; Груд (Грвуд) 2 (ЛИ), Груд 3 (ПрИ) = 5; Велчо 2 (ЛИ); Стайко 1 (ЛИ), (ПрИ) = 2. Без последния антропоним останалите са сред най-разпространените в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI в. по данни от османски данъчни регистри (Митринов/Mitrinov 2021: 96, 110). Като лични имена са засвидетелствани още антропонимите Рад, Райко, Русе, Сивин – от Сиво, Сиве и *-ин* (Заимов/Zaimov 1988), от Сивен, от Сиво и *-ен* (Илчев/Ichev 1969).

Откриват се и недобре разчетени от преводача османист антропоними: Станко (Стайко) 2 (ЛИ); Груд (Грвуд) 2 (ЛИ); Стане (Стае) (ПрИ); Мало (Мато) (ПрИ) – Мало от *мал* ‘малък’, XV в. (Заимов/Zaimov 1988; Илчев/Ichev 1969); Мато – от Матей (Заимов/Zaimov 1988; Илчев/Ichev 1969). Има и такива с непрозрачна етимология: Алпован (Алтован) – може би във връзка със съкратено Алто от Алтимир (?) (ЛИ).

Антропонимия от чужд произход, несвързана с християнството:

Мавро (ЛИ) – от Μαύρος ‘черен’ (Илчев/Ichev 1969); Мавре (Мавра) (ПрИ), Стамо (ЛИ) – грц. Σταμός, съкр. от Σταμάτης (Симеонидис/Simeonidis 2006: 130), съкратено от Стамат или Стамен (Илчев/Ichev 1969), скъсено от Стамер, Стамир или от Стамен (Заимов/Zaimov 1988).

В единичен случай се открива употреба на прозвището Приселица като презиме: (Перку (?) Приселица). С него се отбелязва, че жителят на селището скоро се е преселил (заселил) там.

Характерни особености на местния говор

Днес населението на с. Чалъба/Чалабу/Челеби е изцяло българоезично мюсюлманско. Говорът му споделя най-общо особеностите на източнородопските български говори в Гюмюрджинско (Гърция) и Крумовградско

(България). За съжаление, все още липсва цялостно подробно проучване на говорите на оцелелите до днес южнородопски български села в Гюмюрджинско и Димотишко на гръцка територия. Откъслечни сведения се откриват в публикувани речникови материали (Антонова-Василева/Antonova-Vasileva 2011) и в други публикации (Митринов/Mitrinov 2012: 21–36; 2015: 54–60; 2019).

По застъпниците на старобългарските носови и ерови вокали това е аговор: стб. ꙗ, ѝ > *à*, *a*: *ка̀шѣ* – стб. *кѣща*, *в̀асеница* – стб. *ѡѣница*, *ка̀пѣната* – стб. *кѣпина*, *да б̀а̀де*, *на б̀а̀де* – стб. *в̀ѡдѣ*, *в̀атрешни* – стб. *в̀ѡнѣтрѣнь*, *л̀а̀жат* – стб. *л̀ѡгати*, *изл̀а̀же*, *нав̀ан* – стб. *в̀ѡнѣ*, *д̀аска* – стб. *д̀ѡска*.

Застъпниците на старобългарските предни носови и ерови вокал (а, ъ) под ударение са *'à*, *'è*, *'é*, а без ударение – *e*, *é*: *ше з̀а̀ме*, *з̀а̀мат* – стб. *в̀ѡзати*, *гл̀а̀даме*, *гл̀а̀дат* – стб. *г̀ладати*, *м̀а̀су* – стб. *ма̀со*, *ѝмету* – стб. *има̀*, *д̀ѐте* – стб. *д̀ѡта*, *зб̀ѐра̀хме* – стб. *с̀ѡб̀рати*, *л̀а̀ку* – стб. *л̀ѡгко*, *бр̀ѐме* – стб. *вр̀ѣма*, *т̀а̀шку* – стб. *та̀жко*; *т̀ѐмну* – стб. *т̀ѡмнѣ*.

Старобългарската ятова гласна се изяснява в *'a* и *'é*: стб. *ѡ > é*, *'a*: *б̀а̀гай* – стб. *в̀ѡгати*, *р̀а̀кана* – стб. *р̀ѡка*, *чу̀л̀а̀ците* – стб. *чу̀л̀ѡвѣкѣ*; *им̀ѐ* ‘имаше’ – стб. *им̀ѣти*. За сравнение, в съседния девесилски говор в Крумовградско са засвидетелствани застъпници *é* и *e* (Маринска/Marinska 2020: 41–42, 83).

Групите *ър/ръ*, *ъл/лъ* се изговарят обичайно в облици *-ар*, *-ал*: *варх*, *в̀а̀лна*, *в̀арба*, *валк*, *гарб̀ан*, *г̀арлу*, *д̀арву*, *ж̀алту*, *палх*, *сарп*; *сл̀анце*. Изговор *-ър*, *-ъл* / *-ар*, *-ал* / *-ър*, *-ъл* е характерен за родопските говори (Стойков/Stoykov 1993: 130; Кабасанов/Kabasanov 1963: 24; Маринска/Marinska 2020: 78 и др.).

Засвидетелствани са примери с преглас *e > и*: *д̀а̀ гу клад̀и*, *с̀итне* ‘после’. Подобни примери с редуване *è – ù* се откриват в съседния девесилски говор (Маринска/Marinska 2020: 78–80).

Характерна за местния говор е употребата на групи *пир-*, *пур-*: *пир̀ка̀зава*, *пир̀ма̀зан*, *пир̀б̀ивам*; *пур̀д̀ават*. Тази особеност се среща и в говорите на селата Аврен (Крумовградско), (Протогерово и Лозенградци (Момчилградско) (Кабасанов/Kabasanov 1963: 11). Типична е и за други говори от Момчилградско, в района на с. Кирково, в които се срещат и групи *пер-*, *пар-* (Митринов/Mitrinov 1991: 116).

Откриват се следи от „акане“: *кат̀р̀и* ‘кой’, *мат̀оран*, *ра̀бата*, което е характерно за източнородопските български говори (Кабасанов/Kabasanov 1963: 18; Митринов/Mitrinov 1991: 116; Маринска/Marinska 2020: 86 и др.).

Срещат се примери с йотация на гласни: *грòзòйе, свìнийе, ййма, пурйàs*.

Вокалната елизия в краесловие и средисловие (*ал', дал', надòл, вуд'èнца, сèлту, сèлсу, зàлга, шè пòт'т'е, д'ет, замнàха* и др.) е широко застъпена и в съседния девесилски говор (Маринска/Marinska 2020: 44–46).

Налице е изпадане на съгласна *х* в началото на думата и в средисловие: *айвàне, айвàни, айир'не', ептèн, ич, йич'никак', л'ап, од'ам, оди'ходи', убайи, убаву, но хубаву, изгур'да, кàзваа, лàа са 'случи се', устàвиа, устàнаа*. Непоследователна е употребата на *х* и в говора на с. Тихомир, Крумовградско (Кабасанов/Kabasanov 1963: 35), а в девесилския говор тя съвсем липсва (Маринска/Marinska 2020: 68, 90).

Фонетичната замяна *ск > цк*: (*ту̀рцку, ту̀рцкум, стàрцкит'е, уру̀мцку*) е засвидетелствана и в девесилския говор (Маринска/Marinska 2020: 90).

Акцентни особености

Диалектът се характеризира с ударение на първата сричка при двусрични същ. имена от ж.р. в ед. и мн.ч.: *òса, стрàна, вòда, жèна* – мн.ч. *жèни, мòма* – мн.ч. *мòми, кòса* – мн.ч. *кòси* (уред за коситба); *òфце, пчèли*. Това важи и за двусричните съществителни от ср.р. в ед. и мн.ч.: *дèте, лйсту, с'èлу, слàнце, у̀ши, òчи*.

Откриват се примери с ударение на представката при глаголи от III спрежение във формите за 1. л. ед.ч.: *òткацàм, òòкарам, пòрукам*. Повелителните глаголни форми също имат инициално ударение: *рèчи, пòстуй, пòседи, òднеси, зàми, мàл'чи, д̀удай; вàрте*. Изброените акцентни особености са характерни за рупските говори (Стойков/Stoykov 1993: 222–223), част от които са родопските говори.

Срещат се глаголни форми за 2. л. ед.ч. сег. време с окситонно ударение: *минèш, пèйèш, пийèш, учйш дèцà, фл'èзèш*, характерни за родопските говори, както и за тракийските говори в Беломорието (Бояджиев/Boyadzhiev 1991: 61).

Морфологични особености

Говорът се включва в ареала на тройното членуване при имената, като членната морфема с формант *-т-* е с най-широка употреба: *кàмен'ат, живòтат, арàпскуту, булгàрскуту, худут'ат, инсàнат; на гарбàн ф кàсабàна, на твàдн'ана стрàна; с'àшинисе, млàдисе, сèлсу*. Подобна е тенденцията и в другите източнородопски говори (Кабасанов/Kabasanov 1963: 47–50; Маринска/Marinska 2020: 123–141).

Откриват се остатъци от падежни форми: родително-винителни и дателни:

Àга т'и Ис'èн чок гàл'ши бè. Òднеси мòмемт'ем дà ги кàршат. То дèли нèм, òт' сме пумàц. Чèтри лупàти мètналу, йàма нàм пак нèма. Ама вàми

исѝ кумунизлѝк' батариѝса. Сѝтне ик'умѝт'ат не хтѝ вам ѝч да стѝри. Айсѝ куче ва̀ми, вѝкам, нѝма да платѝ, вѝкам; ...да̀ на ча̀ка ма̀не.

Наличие на падежни форми е характерно за източнородопските и централнородопските говори (Кабасанов/Kabasanov 1963: 51–57; Маринска/Marinska 2020: 109–120).

Широка е употребата на показателни местоимения с формант *-з-, -с-*: *исѝ, изѝ 'това', айсѝ, ѝйсѝ 'ей тоя, ей това', тузѝ 'този', тузѝ пѝле, ѝйсѝс 'ей тая', ис'ѝс, айсѝз, айс'ѝс, айсѝзи 'тези, ей тези', с'ѝзи 'тези', т'ѝз, тѝс 'тези', айнѝ 'оня', ѝйнѝс 'онази', н'ѝзи 'онези', айтѝкѝс 'ей такива', такѝс 'такива', ин'ѝ 'онакова', ѝѝтаквѝду; таквѝзи, такѝзи 'такава', исѝ бурѝм 'това бърдо, този хѝлм'. Тази диалектна особеност е характерна за девесилския говор (Маринска/Marinska 2020: 173–177), както и за говора на с. Тихомир, Крумовградско (Кабасанов/Kabasanov 1963: 61–62).*

Наречията за място също се образуват с форманти *-з-, -с-*: *айтѝс карѝѝ 'ей тук отсреща', тус 'тук', ѝѝтѝс 'ей тук', тузѝ 'тука', та̀музи 'там', айтузѝ; нѝма ту̀рци айтѝс; иту̀гѝс 'ей тогава'; то̀лкус 'толкова'. Това важи и за други източнородопски говори (Маринска/Marinska 2020: 212–213) (Кабасанов/Kabasanov 1963: 102).*

В употреба са въпросителни, относителни и отрицателни местоимения: *канѝ и какнѝ 'какво', канѝт 'каквото', нѝкана 'нищо'. За говора на с. Тихомир, Крумовградско, са характерни облици *канѝ, нѝкана* (Кабасанов/Kabasanov 1963: 64, 68), а за девесилския говор – *кно 'какво', нѝкно 'нищо'* (Маринска/Marinska 2020: 178, 181).*

Открива се съхранена назалност в глаголни окончания и във форми на спомагателния глагол *съм*: *стен, стѝн 'сте', пѝт'т'ен 'отидете', замѝнетен си 'отидете си', припадѝтен 'потеглите, поемете в дадена посока', знѝѝетен, дѝмѝхтен, лафѝвахтен 'говорихте', вѝд'ахтен. Тази интересна особеност е характерна за източнородопските български говори (Кабасанов/Kabasanov 1963: 30–33, 69–78; Митринов/Mitrinov 1991: 115–119; Маринска/Marinska 2020: 192, 195–196, 198–199 и др.) и е свързана със старобългарското езиково наследство.*

Типична за говора на с. Челеби е употребата на контрахирани глаголни форми: *нѝ мѝт 'не могат', нѝ мѝш изл'ѝ, ше пѝм 'ще отида', агѝ пош 'отидеш', пѝле гу гл. пов. 'погледни го'. Контрахирани глаголни форми при глаголите от I спрежение се срещат и в други източнородопски говори (Кабасанов/Kabasanov 1963: 73; Маринска/Marinska 2020: 187–188).*

В употреба са елови причастни форми с удвоен суфикс: *билѝду, душлѝли, учлѝли*. Подобни причастни форми от глаголите *дойда, отида, намеря* се срещат и в девесилския говор (Маринска/Marinska 2020: 209), както и в говора на с. Тихомир, Крумовградско (Кабасанов/Kabasanov 1963: 43).

Открива се архаична лексика, засвидетелствана в старобългарски писмени паметници: *бунна* ‘някоя’ – стб. *воѣдинъ*; *вѣлиши* ‘говориш’ – стб. *вѣлѣти*; *врит* ‘всичко’ – стб. *въ радъ*; *кладѣи* ‘сложиш’ – стб. *кладѣ*; *купрѣ* ‘кой’ – стб. *каторъ*, *каторъи* и др.

Според изброените диалектни особености говорът на с. Челеби спада към голямата група на *a*-говорите в Гюмюрджинско с обхват южно от Крумовградско. Тя включва още говорите на селата Мусаджик (грц. Μυρτισκη), Хаджи Верен или Ажурен (грц. Ανω Βυρσινη), Коз Виран (грц. Κατω Βυρσινη), Кованлък (грц. Κοβαλον), Ешек дере (грц. Εσοχη), Къзлар (грц. Ραγαδα), Хебилево (грц. Χλοη), Мехрикос (грц. Μεχρος), Сливовица (грц. Χαμηλο), Чука (грц. Τζουκα), Харадра (грц. Ερλεκ), Манастир (грц. Μοναστηρι)¹ и множество махали в районите на селата Хебилево и Мехрикос, една част от които вече са обезлюдени. Както бе отбелязано, тези говори споделят много общи фонетични, морфологични и лексикални особености с останалите източнородопски български говори в Момчилградско и Крумовградско, а също и с други родопски говори. От друга страна, те имат общи особености и с тракийските говори на българите християни от някогашните големи български села Съчанли, Манастир (Гюмюрджинско), Голям Дервент (Софлийско) и др. (Бояджиев/Boyadzhiev 1991: 110–140).

Заклучение

Антропонимните данни за християнското население от селища в българското езиково землище, включени в османските данъчни регистри, са ценен източник за историята на българския народ. Те са особено важни и за българската езикова история, тъй като от периферни райони на българската езикова територия, каквито се явяват Южните Родопи и Беломорието (Западна Тракия), няма запазени стари писмени паметници от периода на османското владичество. Темата е особено актуална в днешно време поради опитите в Гърция и Турция да се представи многобройното българоезично мюсюлманско население в Западна и Източна Тракия като неславянско или като славянско, но несвързано с историята на българския народ. Не толкова важни в това отношение са сведенията за местните български говори, запазили архаични и самобитни особености. Като цяло материалната и духовната култура на това население показва, че то е част от българския народ. А като какво се самоопределя в днешно време, е отделна тема. Важен маркер в това отношение са езиковите данни.

БЕЛЕЖКА / NOTE

¹ Някогашното голямо българско християнско с. Манастир, Гюмюрджинско, днес е населено с преселници от съседното с. Чука в района на с. Мехрикос.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова-Василева 2011: *Антонова-Василева, Л., Г. Митринов*. Речник на българските говори в Южните Родопи, Драмско и Сярско. София. Институт за български език, БАН.
- Бояджиев 1991: *Бояджиев, Т.* Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. София. УИ „Св. Климент Охридски“.
- Грозданова 1989: *Грозданова, Ел.* Българската народност през XVII век. Демографска картина. София. Наука и изкуство.
- Дерибеев 1983: *Дерибеев, Б.* Огюст Викенел в Родопите. – *Родопски сборник*, Т. 5, София.
- Займов 1988: *Займов, Й.* Български именник. София. Издателство на БАН.
- Илчев 1969: *Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилните имена у българите. София. Издателство на БАН.
- Кабасанов 1963: *Кабасанов, Ст.* Един старинен български говор. Тихомирският говор. София. Издателство на БАН.
- Карайовов 1903: *Карайовов, Т.* Материали за изучаване Одринския вилает. – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Т. 19. София.
- Кирил 1960: *Кирил патриарх български*. Българомохамедански села в Южни Родопи. София. Синодално книгоиздателство.
- Маринска 2020: *Маринска, Р.* Девесилският говор. Фонетика и морфология. София. ИК „Авлига“.
- Милетич 1918: *Милетич, Л.* Разорението на тракийските българи през 1913 година. София. Държавна печатница.
- Митринов 1991: *Митринов, Г.* Още данни за употребата на съчетание от гласни *a, e +* назална съгласна *n* в говори от Момчилградско. – *Език и литература*, № 1, с. 115–119.
- Митринов 2012: *Митринов, Г.* Южнородопските говори в Димотишко. – *Български език*, № 3, с. 21–36.
- Митринов 2015: *Митринов, Г.* Южнородопските български говори в Гюмюрджинско (фонетични особености). – *Българска реч*, № 3, с. 54–60.
- Митринов 2019: *Митринов, Г.* Българското говорно богатство в Югоизточните Родопи. Говорът на с. Хебилево, Гюмюрджинско (Гърция) и на с. Горни Юруци, Крумовградско (България). 292 стр. <<http://www.academia.edu>>.
- Митринов 2021: *Митринов, Г.* Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI век. Ч. 2. Гюмюрджинско, Дедеагачко, Димотишко, Крумовградско, Ивайловградско. София. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Симеонидис 2006: *Симеонидис, Х.* Гръцкото влияние върху системата на българските собствени имена. София. Ах-Ба-Ка.
- Статистика 1995: *Македония и Одринско. Статистика на населението от 1873 г.* София. Македонски научен институт.
- Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. Под редакцията на М. Сл. Младенов. София. Издателство на БАН.

- ТДИМ 2008: *Турски документи за историјата на Македонија. Опширен пописен дефтер за Паша санџакот (казите Демир Хисар, Јенице Кара су, Гумулџина и Зихна) од 1568 / 69 година*. Т. XI, кн. 1. Скопје.
- ТИБИ 1986: *Турски извори за българската историја*. Т. 7. Софија.
- Христозов 2017: *Христозов, Хр.* Окрџващото пространство и планинското население в Родопите през XV–XVII век. СУ „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет. Софија. Дисертација за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

REFERENCES

- Antonova-Vasileva 2011: *Antonova-Vasileva, L., G. Mitrinov*. Rechnik na balgarskite govori v Yuzhните Rodopi, Dramsko i Syarsko. Sofia, Institut za balgarski ezik, BAN.
- Boyadzhiev 1991: *Boyadzhiev, T.* Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakia. Sofia. UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Grozdanova 1989: *Grozdanova, El.* Balgarskata narodnost prez XVII vek. Demografska kartina. Sofia. Nauka i izkustvo.
- Deribeev 1983: *Deribeev, B.* Ogust Vikenel v Rodopite. – *Rhodopski sbornik*, Т. 5, Sofia.
- Hristozov 2017: *Hristozov, Hr.* Okrazhavashtoto prostranstvo i planinskoto naselenie v Rodopite prez XV–XVII vek. SU “Sv. Kliment Ohridski”. Disertatsiya za prizazhdane na obrazovatelната i научna stепен “doctor”. Sofia.
- Ilchev 1969: *Ilchev, St.* Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Kabasanov 1963: *Kabasanov, St.* Edin starinen balgarski govor. Tihomirskiat govor. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Karayovov 1903: *Karayovov, T.* Materiali za izuchvanie Odrinskiya vilaet. – In: *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina*. Т. 19. Sofia.
- Kiril 1960: *Kiril patriarch balgarski*. Balgaromohamedanski sela v Yuzhni Rodopi. Sofia, Sinodalno knigoizdatelstvo.
- Marinska 2020: *Marinska, R.* Devesilskiyat govor. Fonetika i morfologiya. Sofia, IK “Avliga”.
- Miletich 1918: *Miletich, L.* Razorenieto na trakiiskite balgari prez 1913 godina. Sofia. Darzhavna pechatnitza.
- Mitrinov 1991: *Mitrinov, G.* Oshte danni za upotrebata na sachetanie ot glasni *a, e* + nazalna saglasna *n* v govori ot Momchilgradsko. – *Ezik i literatura*, N 1, s. 115–119.
- Mitrinov 2012: *Mitrinov, G.* Yuzhnorodopskite govori v Dimotishko. – *Balgarski ezik*, N 3, s. 21–36.
- Mitrinov 2015: *Mitrinov, G.* Yuzhnorodopskite balgarski govori v Gyumyurdzhinsko (fonetichni osobenosti). – *Balgarska rech*, N 3, s. 54–60.
- Mitrinov 2019: *Mitrinov, G.* Balgarskoto govorno bogatstvo v Yugoiztochnite Rodopi. Govorat na s. Hebilevo, Gyumyurdzhinsko (Gartzia) i na s. Gorni Yurytzi, Krumovgradsko (Bulgaria). 292 str. <<http://www.academia.edu>>.

- Mitrinov 2021: *Mitrinov, G. Ezikovi svidetelstva za balgarskiya karakter na nasele- niето v Yuzhnite Rodopi i Zapadna Trakia prez XVI vek. Ch. 2. Gyumyurdzhin- sko, Dedeagachko, Dimotishko, Krumovgradsko, Ivaylovgradsko. Sofia. Izda- telstvo na BAN "Prof. Marin Drinov"*.
- Simeonidis 2006: *Simeonidis, X. Gratzkoto vliyanie varhu sistemata na balgarskite sobstveni imena. Sofia. Ah-Ba-Ka.*
- Statistika 1995: *Makedonia i Odrinsko. Statistika na naselenieto ot 1873 g. Make- donski nauchen institut.*
- Stoykov 1993: *Stoykov, St. Balgarska dialektologiya. Pod redaktsiyata na M. Sl. Mla- denov. Sofia. Izdatelstvo na BAN.*
- TDIM 2008: *Turski dokumenti za istorijata na Makedonia. Opshiren popisen defter za Pasha sandzhakot (kazite Demir Hisar, Yenidzhe Kara su, Gyumuldzhina i Zihna) od 1568/69 godina. T. XI, Kn. 1. Skopje.*
- TIBI 1986: *Turski izvori za balgarskata istoriya. T. 7. Sofia. Izdatelstvo na BAN.*
- Zaimov 1988: *Zaimov, Y. Balgarski imennik. Sofia. Izdatelstvo na BAN.*

✉ Доц. д-р Георги Митринов

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria